ZAMONAVIY ADABIYOTDA TARIXIY OBRAZLAR TALQINI

Shukurova Bahor Boltayevna
Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti
"Tillar" kafedrasi katta o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.22829061

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada zamonaviy adabiyotda tarixiy obrazlarni badiiy talqin etishning o'ziga xos xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi tarixiy shaxs obrazining badiiy asarda qayta yaratilish tamoyillarini, tarixiy haqiqat va badiiy to'qima o'rtasidagi munosabatni hamda zamonaviy adabiy tafakkurda tarixiy xotiraning ifodalanish shakllarini aniqlashdan iborat. Maqolada tarixiy obraz yaratishda hujjat, tarixiy manba, muallif konsepsiyasi, badiiy psixologizm va individual talqin kabi omillarning o'rni yoritiladi. O'zbek adabiyotidagi tarixiy mavzudagi asarlar misolida tarixiy shaxsning badiiy xarakterga aylanish jarayoni, uning davr va ijtimoiy muhit bilan munosabati hamda ma'naviy-axloqiy mohiyati tahlil etiladi. Shuningdek, tarixiy obrazlarning zamonaviy kitobxon tafakkurida milliy o'zlik, tarixiy xotira va madaniy meros haqidagi tasavvurlarni shakllantirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari tarixiy obraz talqini zamonaviy adabiyotda o'tmishni takrorlash emas, balki uni bugungi davrning estetik va ma'naviy ehtiyojlari asosida badiiy idrok etish jarayoni ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: zamonaviy adabiyot, tarixiy obraz, tarixiy shaxs, badiiy talqin, tarixiy haqiqat, badiiy to'qima, tarixiy xotira, milliy o'zlik, badiiy psixologizm.

KIRISH

Tarix va adabiyot insoniyatning ijtimoiy, ma'naviy va madaniy tajribasini saqlash hamda avlodlarga yetkazishda o'zaro bog'liq bo'lgan muhim sohalardir. Tarix muayyan davr, voqea va shaxslar haqidagi ma'lumotlarni manbalar asosida o'rganishga intilsa, badiiy adabiyot tarixiy voqelikni inson taqdiri, ruhiy kechinmalar, konflikt va estetik konsepsiya vositasida qayta idrok etadi. Shu sababli tarixiy mavzudagi badiiy asarda tarixiy fakt bilan badiiy talqin o'rtasidagi munosabat muhim nazariy masalalardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy adabiy jarayonda tarixga murojaat qilish faqat o'tmish voqealarini qayta hikoya qilish ehtiyoji bilan izohlanmaydi. Tarixiy material orqali bugungi insonni o'ylantirayotgan ma'naviy-axloqiy muammolar, shaxs va jamiyat munosabatlari, vatan va millat taqdiri, hokimiyat va mas'uliyat, ilm va jaholat, sadoqat va xiyonat kabi masalalarni badiiy tadqiq etish imkoniyati yuzaga keladi. Natijada tarixiy shaxs muallif uchun muayyan davr vakili bo'lish bilan birga, umuminsoniy masalalarni yoritishga xizmat qiluvchi murakkab badiiy obrazga aylanadi.

O'zbek adabiyotida tarixiy mavzuning shakllanishi va rivojlanishida Abdulla Qodiriy, Oybek, Maqsud Shayxzoda, Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov, Muhammad Ali singari ijodkorlarning asarlari alohida ahamiyatga ega. Ularning tarixiy mavzudagi asarlarida o'tmish voqeligi turli janr va badiiy-estetik tamoyillar asosida talqin etilgan. Mazkur tajriba zamonaviy adabiyotda tarixiy shaxs va tarixiy xotira masalasining yangi nuqtayi nazarlardan yoritilishiga zamin yaratdi.

Maqolaning maqsadi zamonaviy adabiyotda tarixiy obraz yaratish tamoyillarini tahlil qilish, tarixiy haqiqat va badiiy to'qima munosabatini aniqlash hamda tarixiy shaxsning badiiy xarakter sifatida shakllanishida muallif konsepsiyasining o'rnini yoritishdan iborat.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda tarixiy mavzudagi o'zbek adabiyoti namunalari hamda tarixiy roman poetikasiga oid ilmiy-nazariy qarashlardan foydalanildi. Materiallarni o'rganishda tarixiy-qiyosiy, tavsifiy, tipologik va kontekstual tahlil usullari qo'llanildi. Shuningdek, tarixiy shaxsning badiiy obrazga aylanish jarayonini aniqlashda obrazning psixologik tavsifi, syujetdagi funksiyasi, muallif munosabati va tarixiy muhit bilan aloqasiga e'tibor qaratildi.

Tarixiy asarni tahlil qilishda tarixiy manba bilan badiiy asar vazifalari bir xil emasligi metodologik asos sifatida qabul qilindi. Chunki badiiy ijodkor tarixiy materialdan foydalanar ekan, voqelikni asarning g'oyaviy-estetik konsepsiyasi asosida qayta tashkil etadi. Biroq badiiy to'qima tarixiy davrning asosiy mohiyatini buzmasligi, tarixiy shaxsga mutlaqo begona xususiyatlarni asossiz ravishda yuklamasligi lozim.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlillar zamonaviy adabiyotda tarixiy obrazning shakllanishi bir necha o'zaro bog'liq omillar asosida amalga oshishini ko'rsatadi. Birinchi omil – **tarixiy haqiqat**. Tarixiy shaxsning hayoti, faoliyati, davrning siyosiy va ijtimoiy sharoiti badiiy obraz uchun faktologik asos vazifasini bajaradi. Yozuvchi tarixiy manbalardan foydalanish orqali obrazning muayyan zamon va makonga mansubligini ta'minlaydi. Biroq tarixiy faktning o'zi mukammal badiiy obraz yaratish uchun yetarli emas.

Ikkinchi muhim omil – **badiiy to'qima va muallif talqini**. Tarixiy manbalarda shaxsning barcha ruhiy kechinmalari, kundalik hayotidagi munosabatlari yoki muayyan qarorga kelish jarayonlari batafsil qayd etilmasligi tabiiy. Adib ana shu bo'shliqlarni badiiy tasavvur orqali to'ldiradi. Dialog, ichki monolog, psixologik tasvir, portret, peyzaj va badiiy detal vositasida tarixiy shaxsning individual xarakteri shakllantiriladi. Demak, badiiy to'qima tarixiy haqiqatga qarama-qarshi hodisa emas; tarixiy asar poetikasida u faktni estetik mazmunga aylantirish vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek adabiyotidagi tarixiy romanlar bu jihatdan muhim tajribani namoyon etadi. Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romanida Mirzo Ulug'bek obrazi hukmdor va olim sifatidagi murakkab ruhiy-ma'naviy holatlari bilan tasvirlanadi. Asarda tarixiy voqealar bilan bir qatorda ilm va hokimiyat, ma'rifat va jaholat, shaxsiy mas'uliyat va davr ziddiyatlari kabi masalalar badiiy konfliktning muhim tarkibiy qismlariga aylanadi. Shu orqali tarixiy shaxsning obrazi faqat tarjimayi holga oid faktlar yig'indisi sifatida emas, balki muayyan g'oyaviy-estetik mazmun tashuvchi badiiy xarakter sifatida shakllanadi.

Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanida Zahiriddin Muhammad Bobur obrazining yaratilishi ham tarixiy shaxs talqinining o'ziga xos namunasidir. Bobur tarixiy arbob bo'lish bilan birga, murakkab ichki dunyoga ega inson, ijodkor va o'z davrining siyosiy ziddiyatlari ichida yashagan shaxs sifatida badiiylashtiriladi. Bunday yondashuv tarixiy qahramonni kitobxonga yaqinlashtirib, tarixiy voqealarning insoniy-psixologik mohiyatini ochishga xizmat qiladi.

Tarixiy obraz talqinining yana bir muhim xususiyati **shaxs va davr birligi** tamoyilidir. Tarixiy qahramon o'zi yashagan ijtimoiy-madaniy muhitdan ajratilgan holda to'laqonli ochilmaydi. Uning qarashlari, faoliyati, ziddiyatlari va ruhiy holati muayyan tarixiy sharoit bilan bog'liq holda shakllanadi. Shu bois zamonaviy tarixiy asarda davr obrazi ham tarixiy shaxs obrazi kabi muhim poetik vazifa bajaradi. Tarixiy makon, ijtimoiy munosabatlar, ma'naviy muhit, urf-odat va qadriyatlarning badiiy tasviri qahramon xarakterining tarixiy asoslanganligini kuchaytiradi.

Tadqiqot natijalari tarixiy obraz yaratishda **badiiy psixologizm** imkoniyatlari tobora muhim ahamiyat kasb etishini ham ko'rsatadi. Zamonaviy kitobxon tarixiy qahramonning faqat tashqi

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

faoliyatini emas, balki uning ichki dunyosini, tanlovlarini, ikkilanishlarini, maqsad va kechinmalarini ham anglashga intiladi. Shu sababli tarixiy shaxsni ideallashtirish yoki faqat ijobiy xususiyatlar orqali ko'rsatish o'rniga uning murakkab insoniy tabiatini ochishga yo'naltirilgan talqin badiiy jihatdan samaraliroq hisoblanadi. Bu yondashuv tarixiy obrazning hayotiyligi va estetik ta'sirchanligini kuchaytiradi.

Tarixiy obrazlarning zamonaviy talqinida **tarixiy xotira** kategoriyasi ham markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Adabiyot o'tmishni shunchaki saqlab qolmaydi, balki uni muayyan davrning ma'naviy-estetik ehtiyojlari asosida qayta anglash imkonini beradi. Bir tarixiy shaxs turli davrlarda turlicha badiiy talqin qilinishi mumkin. Chunki har bir davr tarixga o'zining savollari, estetik mezonlari va ijtimoiy tajribasi bilan murojaat qiladi. Shuning uchun tarixiy obrazning badiiy talqini o'tmish va bugungi kun o'rtasidagi ma'naviy muloqot shakllaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy adabiyotda tarixiy shaxs obraziga murojaat qilish milliy o'zlikni anglash jarayoni bilan ham bog'liq. Tarixiy arboblarning ilmiy, madaniy, adabiy yoki davlatchilik faoliyatini badiiy tasvirlash orqali xalqning tarixiy tajribasi va madaniy merosi zamonaviy kitobxon tafakkurida qayta jonlanadi. Biroq bunda tarixiy shaxsni biryoqlama ulug'lash emas, uning faoliyatini davrning real ziddiyatlari bilan bog'liq holda badiiy anglash muhimdir. Chunki mukammal tarixiy obraz faktologik aniqlik, psixologik ishonarlilik va badiiy umumlashtirishning o'zaro mutanosibligi asosida yaratiladi.

Muhokamalar shuni ko'rsatadiki, tarixiy haqiqat va badiiy haqiqat tushunchalarini aynan bir hodisa sifatida qabul qilish to'g'ri emas. Tarixiy haqiqat hujjat va dalillarga tayanadi, badiiy haqiqat esa shu materialning muallif konsepsiyasi, kompozitsiya, xarakter, konflikt va estetik tasvir vositalari yordamida san'at hodisasiga aylanishini nazarda tutadi. Tarixiy asarning badiiy qiymati faktlarning ko'pligi bilan emas, balki tarixiy voqelik mohiyatining obrazlar tizimi orqali qay darajada ishonarli va ta'sirchan ochilganligi bilan belgilanadi.

Shuningdek, zamonaviy adabiyotda tarixiy obrazlarning talqin qilinishi janriy yangilanishlar bilan ham bog'liq. Tarixiy roman bilan bir qatorda tarixiy qissa, drama, biografik va hujjatli-badiiy nasrda ham real shaxslar obraziga murojaat qilinmoqda. Janrlararo yaqinlashuv tarixiy materialni turli rakurslardan yoritish, hujjat va badiiy tasvir imkoniyatlarini uyg'unlashtirishga sharoit yaratadi. Natijada tarixiy shaxsning nafaqat ijtimoiy faoliyati, balki individual dunyoqarashi va ruhiy olami ham chuqurroq tasvirlanadi.

Umuman olganda, tahlil natijalari zamonaviy adabiyotdagi tarixiy obrazni **tarixiy fakt – muallif konsepsiyasi – badiiy to'qima – psixologik talqin – zamonaviy estetik idrok** o'rtasidagi murakkab munosabatlar natijasida yuzaga keladigan badiiy hodisa sifatida baholash imkonini beradi. Tarixiy obrazning estetik qimmati uning tarixiy prototipga tashqi o'xshashligi bilangina emas, balki tarixiy davr mohiyati, inson xarakteri va umuminsoniy muammolarni badiiy umumlashtirish darajasi bilan ham belgilanadi.

XULOSA

Zamonaviy adabiyotda tarixiy obrazlar talqini o'tmish va bugungi kun o'rtasidagi badiiy-ma'naviy aloqani ta'minlovchi muhim estetik hodisadir. Tarixiy shaxs badiiy asarga ko'chirilganda tarixiy manbalardagi ma'lumotlar muallifning ijodiy konsepsiyasi, badiiy to'qima va psixologik tasvir vositalari bilan uyg'unlashib, yaxlit badiiy xarakterga aylanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tarixiy obraz yaratishning ilmiy-badiiy asosini tarixiy faktlarga tayanish, davr muhitini ishonarli aks ettirish, shaxsning ruhiy olamini ochish va badiiy to'qimadan asosli foydalanish tashkil etadi. Tarixiy haqiqat va badiiy talqin o'rtasidagi mutanosiblik saqlangandagina tarixiy shaxsning ishonarli va estetik jihatdan ta'sirchan obrazi yuzaga keladi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Shuningdek, tarixiy obrazlar zamonaviy adabiyotda tarixiy xotirani saqlash, milliy madaniy merosni qayta anglash va avlodlar o'rtasidagi ma'naviy davomiylikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu sababli zamonaviy o'zbek adabiyotidagi tarixiy obrazlarni qiyosiy-tipologik, poetik, psixologik va intertekstual yondashuvlar asosida tadqiq etish adabiyotshunoslikning istiqbolli ilmiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2009.
2. Qodirov P. Yulduzli tunlar. – Toshkent: O'zbekiston, 1990.
3. Qo'shjonov M. O'zbekning o'zligi. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1994.
4. Oybek. Navoiy. – Toshkent: Sharq, 2004.
5. Shayxzoda M. Mirzo Ulug'bek. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.
6. Yoqubov O. Ulug'bek xazinasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.